

GYÁRFÁS ELEMÉR LEGÚJABB KÖNYVE.

*Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós
kancellár, 1642 – 1716. 4. r. 226 l. Dicső-
szentmárton, 1924. Ára. 80 lej.*

Amikor a nehéz kiadási viszonyok miatt tudományos könyv megjelenése valóban irodalmi esemény, akkor a legnagyobb érdeklődéssel fogadunk minden tudományos könyvet, amely elhagyja a sajtót. Ilyen érdeklődéssel vesszük kezünkbe Gyárfás Elemér könyvét, amely szegényes történetirodalmunkat van hivatva gazdagítani. 1918-óta néhány magyar nyelvű történelmi könyv jelent csak meg Erdélyben. Pedig Erdély múltjának feltárása közelebb hozná az olvasót a földhöz is, amelyen életét éli. A múlt tanulmányozásában nagy erkölcsi erő rejlik, amelyet felébreszteni s ébren tartani nemes feladat.

E nemes érzés felkeltését akarja Gyárfás is elérni, amikor Erdély múltjából egy embert kap ki. Embert, aki saját korában nagy érték volt, egyik vezető embere a súlyos eseményeknek, amelyeknek bölcs irányítása arravaló férfiakra várt. A fejedelemség megszűnése után beállott idők ezek, amikor századok után Erdély megint visszaszállott a magyar király fennhatósága alá, ahonnt a török terjeszkedése miatt elszakadt. Ezzel új élet kezdődik Erdélyben, a Habsburg uralkodási-rendszer lépett életbe, e rendszer jó és rossz oldalaival egyetemben.

Ez átalakulási idő megrajzolása Gyárfás kitűzött célja. A szerző Bethlen Miklós ifjúságával röviden végezve, beilleszti őt a korba s kora eseményeiben szerepeltetve korrajzot ad, a mely addig folytatódik, amíg Bethlen le nem lép a cselekvés teréről.

Igy sorjában elevenednek meg előttünk: az önálló fejedelemség hanyatlása, a Habsburg uralom kiterjesztése Erdélyre, az új rendszert szabályozó Lipót-féle diploma kiadása után

Bethlen Miklós kancellársága, a török visszaszorítása után Erdélyre nehezedő nyomás.

A mű elolvasása után azzal az érzéssel tesszük le azt, hogy az elsősorban *politikai* mű. A szerzőnek e téren jelentős és elismerést keltő múltja van, amely részben tényleges szereplésben, részben irodalmi téren nyilatkozott meg. E körülmény a szerzővel szemben nagyobb igényekre is jogosít bennünket.

Azt látjuk, hogy a szerzőnek a történelem tulajdonképpen csak keret, amelybe leszűrt gondolatait elhelyezi. A történelem csak arra való, hogy annak adataira támaszkodva egy hibákban gazdag uralkodási rendszer helytelenségeit feltárhassa. Felsorakoztatja a túltengő hatalom botlásait, az érvényesülni akaró tehetségtelenek tülekedéseit, munkájuk, illetve munkátlanságuk káros következményeit. Feltünteti azt, hogy ilyen körülmények között az igazi tehetség leszorul, folyton akadályokba ütközik, legjobb törekvéseiben meggyanusítás részese. A törpe kortársak őt nem méltányolják. Ilyen viszonyok között élő politikusnak látja Bethlen Miklóst, akinek emlékére legalább az utókor helyezze az elismerés koszoruját.

A szerző munkája írása közben megállapításokat szögez le, amelyek mélyen látó politikus gondolkozásának kifejezői. Gyárfásnak nagy előnye, hogy észrevehetően beleéli magát e korba, amelyet tárgyal, így megállapításai következetesek.

Úgy látta, hogy a hatalom következetesen gyöngített mindent, ami a régi berendezkedés emléke. S ezt az erdélyi politikusok még elősegítették egymás gyanúsításával s lejáratásával. Pedig sokan nem állottak hívatásuk magaslatán. Agyarkodásuk, nemtörődömségök miatt vesztett a régi jog. Senki sem gondolt rá, hogy a történelem új korszaka nyílik, a rázkódásokat nem igyekeztek símán elintézni. Ellenállásuk hiánya aztán e hatalmat megvakította s nem látta meg a fájó sebet, nem vette észre, hogy az erőszakoskodás mennyire aláássa a hatalom erkölcsi tekintélyét. Ha meg akadt, aki a bajokat tisztán látva felszólalt, segíteni akart, akkor az támogatást nem kapott, vagy lehetetlen feladat elé állítva, tekintélyét elvesztette. A tömeg meg csak annak tömjénez, aki sikereket mutat fel, a vesztett csatából hazatérő hőst megkövezés fogadja. A hatalom tényének tűnik fel az is, hogy a tekintélyes kérelmezőket leszerelve, őket honfitársai előtt gyanusakká tette.

A műnek e politikai jellege magyarázza meg, hogy a szerző részletesen foglalkozik olyan dolgokkal is, amelyekben Bethlen szerepe csekély volt. Korképfestő adatok ezek, amelyek Bethlen Miklós egyéniségének, működési körének, Erdély politikai helyzetének, az állam és az alattvalók viszonyának kiemelésére alkalmasak.

A dolgozat politikai jellegének s e szempontból történt megírásának előnyeit főbb vonásaiban ezzel meg is jelöltük. De e mű egyben *történelmi* munka is, Bethlen egész életére kiterjedő korrajz, életrajz s értéke megítélésénél e szempont sem mellőzhető. E téren hiánynak tűnik fel, hogy a szerző a történelmi anyag felkutatásában lehető teljességre nem törekedett, a korról szóló történelmi irodalmat nem méltatta kellő figyelemre. Erdélynek e korbéli történetirodalma szegényebb ugyan, mint a fejedelemség korára vonatkozó, de a fejedelemség utolsó koráról vannak értekezések, úgyszintén van a gubernium első éveiről, egyes részletkérdésekről, magáról Bethlen Miklósról. Aki elsőrendű források után dolgozik, a feldolgozott irodalmat az sem mellőzheti. Mindenesetre az író megmenti attól, hogy forrásainak könnyen higgyen.

Szerző ugyanis Cserei Mihály művét a kelletténél többre becsüli, ennek határozottan szűk látókörű erdélyies felfogását magáévá teszi s jellemzéseit elfogadja. Pedig itt nem az erdélyi fejedelemség megszűnésében volt a hiba, ez természetes következménye a török visszaszorításának s a megszűnés természetes előidézője a török miatt elszakadt részek egyesítésének. Tehát tisztán helyi szempontok mérlegelése nem lehet helyes. Ezt Bethlen Miklós is belátta s a Habsburg ház híve lett. Az uralkodási rendszerben volt a hiba s ennek hatása alatt Cserei elítél mindent, a mi nem Erdélyből származik, elítél mindenkit, aki Erdélybe bejön s szerephez jut. A mai történetirodalom Bánffy Dénesből és főleg Béli Pálból nem csinál vértanút s nemzeti hőst. Béli sugó bugó, érvényesülni nem tudó ember volt, az érvényesülésre való rátermettségét semmivel sem árulta el, aki mellől Bethlen Miklós is csakhamar elállott. Béli ezután gyenge kis társaságot gyűjtve maga köré, a székelyeket izgatta, még attól sem rettent vissza, hogy fejedelme ellen török segítséget kérjen. Színt vallani nem mert, nehezen állapítható csak meg, hogy fegyveres országgyűlést akart tartani s Telekit megbuktatva a vezetést átvenni. Mint lázadó, méltó helyen halt meg a Hét-

toronyban. (Biró V.: Béldi felkelése, Századok 1920.) Bánffy Dénes meg nem ismert el fejedelmi-tanácsosi tekintélyt, erőszakoskodott, az országot majd háborúba keverte. Jól mondotta Szilágyi Sándor, hogy amíg Bánffy Dénes élt, nem lehetett egészséges politikai működésről szó Erdélyben. (Erd. Orsz. Eml. XVI. 29. l.) Méltó emberek eltávolítására nyugodt lelkiismerettel csak náluknál méltóbbak vállalkozhatnak. Béldi és Bánffy nem mutatkoztak különbeknek Telekinél, aki hibái ellenére is tiszta látású politikus volt, amint levelezésének Gergely Samu szerkesztésében megjelenő kötetei, kiadatlan levelei is mutatják. Mérséklete meglepően nyilatkozik meg Béldi fegyverfogása idejében is.

A szerző talán Bethlen Miklós iránt való tiszteletből ment bele annyira ez események részleteibe, hogy így Bethlennek kezdetben Béldivel való egyetértését igazolja. Azonban Bethlen Miklós nem tett többet, mint hangosan méltatlankodott. Amiatt jutott bajba. Méltatlankodásra meg volt ok elég, de e bajok Apafi alatt már a viszonyok következményei, nem pedig a vezető emberek bünei.

Az erdélyi történetírás alapirányait Szilágyi Sándor jelölte meg Erdély két kötetes történetében, főleg az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben. Mellette Kőváry László történelme sok tekintetben elavult. Már Mikó Imre épen Kőváry munkájának hatása alatt azért akarta Nagyajtai Kovács Istvánnal Erdély történelmét megírtni, hogy jó könyvet adhasson gyermekei kezébe.

Nincs nyoma annak, hogy a szerző Wesselényi István naplóját használta volna, amely pedig Bethlennel bővebben foglalkozik. Levéltárakban is vannak Bethlen-levelek. Hermányi naplója szerint Bethlen bécsi hagyatékában tizenkét kötet kézirat maradt fenn. Bethlen Miklós *Verejtékek és kereszték* c. műve (Sudores et cruces) *Imádságai* (Mindkettőt bő kivonatban közölte Szádeczky Lajos. Különleny. a Budapesti Szemléből. 1923.) is sok politikai feljegyzést tartalmaznak, főleg Bethlen lelkivilága szempontjából érdekesek. Így *Verejtékek és keresztékben* Erdély gyengülésének okait Bethlen a generalisnak az országos ügyekbe való beleavatkozásában, a gubernium szolgáléküségében, a gubernium tekintélyének lejáratásában jelölte meg. Imádságaiban, álmólátásaiban politikai vallomásai vannak. Bethlen vallásirajongásba esett lelkületének tükrei, amikor órák számra csak imádkozott, zoltárokat énekelt, álmában az Istennel társalgott.

Vajjon e fordulat és Bethlennek politikai multjával való szakítása között nincs-e összefüggés, amikor a török felé hajolva s protestáns uralkodó utáni vágyódva, a „*Noé galambját*“ megírta? Ez juttatta aztán a fogságba.

Mindezen hiányok azonban főleg Bethlen kancellárságát megelőző és azt követő időre esnek, *Bethlen kancellársága*, különösen a *karloviczi béke* cím alatt lévő részek alaposok. Ez a rész a mű legértékesebb és legújyszerűbb része. Az unióról szóló helyen azonban nem szerencsés megállapítás, hogy a katholizálásra egyedül a be nem vett görög vallás és román nép volt alkalmas, mert róla a diplomában nem esett szó. Hiszen a Habsburg valláspolitiká szüntette meg a tekintélyes számú anabaptistákat is és rendítette meg erős állásában a bevett unitárius vallást is.

Mint olvasmány a mű élvezetes, nyugodt előadásu, szépen megírt munka. Kár, hogy a szerző sokat idéz, ezek inkább a jegyzetben foglalhatnának helyet, továbbá sok idegen szót használ (pl. rivalitás, transigens, flagrans, impozáns, initiative, agilitás, frappáns, concepcio stb.), az írásban meg nem mindig következetes (pl. Apafi, Apaffy, Apafy; II. Rákóczy György, II. Rákóczi György).

Gyárfás munkája e hiányok dacára is értékes mű. Az egyes szereplők jelleméről alkotott felfogása a végeredményeket közelebből nem is érinti, mert ha a szerepeket megcserélte volna, a kor hibái akkor is ugyanazok lennének. Úgyhogy politikai megállapításai mindenhogyan megmaradnak. Ha a történeti ismeretét gyarapítja, elsőrendű alkotásokat mutathat fel, mert minden előfeltétele megvan annak, hogy e téren is a vezetők közé kerüljön.

Dr. Biró Vencel.